

Türkiye’de Ormancılık Hakkında Yayınlanan İlk Osmanlıca Makale

Bilal YURTOĞLU

Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Kastamonu/TÜRKİYE

Email: byurtoglu@kastamonu.edu.tr

Geliş tarihi: 10.10.2014

Özet

Bu çalışmada, ilk Osmanlı popüler bilim dergisi olan *Mecmû ‘a-i Fünûn’*un, 1864 tarihli 32. sayısında yayınlanan, “Ormancılık Fenni” başlıklı Osmanlıca yazının, çevriyazısı ve sadeleştirmesini sunulmaktadır. Makalenin yazarı, daha sonra 1893-1908 yılları arasında orman genel müdürü olmuş Mehmet Nazif Bey’dir. Bu yazı, Osmanlı döneminde, ormancılık hakkında popüler bir bilim dergisinde yayınlanan ilk makaledir. Makalede ormancılık biliminin tanımı yapılarak başlanmakta ardından bu bilimin üç bölüme ayrıldığından söz edilmektedir. Birinci bölümün ağaçların ekim ve dikimiyle, ikinci bölümün ormanların bakımı ile ilgilendiği, üçüncü bölümün konusunu ise ormanların korunması olduğu belirtilmektedir. Orman oluşturmada zeminin konumu, toprağın türü ve ağaçların cinsinin önemli olduğu vurgulandıktan sonra zemini etkileyen faktörlerden söz edilmektedir. Makalenin sonraki bölümleri yayınlanamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Nazif Bey, Ormancılık, *Mecmû ‘a-i Fünûn*, Münif Paşa, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye.

First Published Article About Forestry In Ottoman Turkish

Abstract

In this study, we are presenting transcription and simplication of the first published article about forestry written in Ottoman Turkish. Title of the article is “Forestry Science” and the auther is Mehmet Nazif Bey then became general manager of the forest between the years of 1893-1908 in Ottoman State. This article was published in the first Ottoman popular scientific journal called *Mecmû ‘a-i Fünûn* in number 32 in 1864. This article about forestry is the first article published in a popular science magazin in the Ottoman period. The article began by making the definition of forestry science is divided into three parts this science, then it is said. Sowing and planting of trees with the first section, the second section deals with the maintenance of the forest, which is the subject of the third section is stated that the protection of forests. Forest floor in building location, the type of soil and the trees of the genus mentioned as important factors affecting the ground after it is mentioned. The next sections of the article has not been published.

Keywords: Mehmet Nazif Bey, Forestry, *Mecmû ‘a-i Fünûn*, Münif Pasha, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye.

Giriş

Ülkemizin Batı Dünyası ile ilişkilerinin, üstünlüğünün açıkça hissedilmeye başladığı 17. yüzyıldan itibaren, birbirini takip eden üç farklı zihniyet çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nda 17. yüzyıl boyunca, eski uygarlık başarılarını sağlayan “kadîm kanun”a dönülüp bu kanunun kurallarının yeniden tavizsiz bir şekilde uygulanmasıyla yaşanmakta olan her türlü sorunun çözüleceği inancına dayanan “kanun-ı kâdîm” anlayışı hâkim olmuştur. Sorunların çözülmediğinin görülmesi ve üstelik Batı karşısında yaşanan trajik askeri başarısızlıklar 18. yüzyılda çare olarak özellikle askeri alanda düşmanı yani Batı’yı

örnek alan yeni bir ordu kurulması gerektiği anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. “Nizâm-ı cedîd” denilen bu anlayış tıpkı Batılılar gibi bilim ve teknolojiye dayanan yeni bir ordu kurulup eski savaş usullerini de bu doğrultuda değiştirerek sorunların çözüleceğini öngörüyordu. Ancak alınan hiçbir tedbir devletin daha 17. yüzyıldan beri hatta biraz daha öncede itibaren yaşanmaya başlanan ve gitgide derinleşen büyük sorunlarının çözümü olamadı. 19. Yüzyıla gelindiğinde artık Batı’nın sadece askerî değil tüm alanlarda üstün olduğu kabul edildi. Bu kabulleniş doğrultusunda da devlet ricali ve ülke münevverleri arasında Batı’nın bir yönüyle değil askerî, hukukî, siyasal,

ekonomik, kültürel vb. gibi pek çok yönüyle örnek alınması gerektiği anlayışı doğdu ve benimsendi (Yurtoğlu, 2014: 5-8).

Bu anlayışın yansımalarından birisi Osmanlı ülkesinde Batılı tarzda bilimsel topluluklar kurulmaya ve halkı bu yönde eğitmeyi amaçlayan bilimsel dergilerin çıkarılmaya başlanması olmuştur. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanı ile kurulmaya başlanan bilimsel ve meslekî toplulukların sayısı yüzyılın sonuna doğru gittikçe artmaya başlamıştır. Osmanlı'da modern bilim ve kültürü yaymak için Türk aydınları tarafından 1861 yılında kurulan ilk topluluk Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye adını taşımaktadır. Bu topluluk bir de *Mecmû'a-i Fünûn* adında bir dergi çıkarmıştır (İhsanoğlu, 1999: 347). İşte bu yazıda bu derginin 32. sayısında "Ormancılık Fenni" başlığı ile ormancılık hakkında Türkiye'de yayınlanmış ilk Osmanlıca makalenin çevriyazısını ve sadeleştirmesini sunuyoruz. Ancak önce söz konusu topluluk ve dergi hakkında bilgi verip makalenin içeriği hakkında bazı tespitlerde bulunalım.

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve *Mecmû'a-i Fünûn*

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Münif Paşanın (1828-1910) ön ayak olması ve Fuad Paşa'nın desteğiyle Osmanlı devlet merkezinde Türk aydınlarının kendi aralarında kurduğu ilk özel bilim topluluğudur. Topluluğun kuruluş izin dilekçesi 11 Nisan 1861 tarihinde Petersburg elçisi Halil Paşa tarafından sadaret verilmiş, sadrazamlığın onayı ve padişahın İrade-i Seniyye'si ile 24 Mayıs 1861 tarihinde resmen kurulmuştur (Budak, 2004: 173-175). Cemiyet, Avrupalıları güçlü ve muktedir yapan her türlü faydalı "fünûn ve maarifi", telif ve tercüme kitaplar, halka açık dersler gibi çeşitli araçlarla imparatorluğun her köşesine yayarak halkı bilgilendirmeyi amaçlıyordu.

Kurucu üyeleri gösteren listede topluluğun 33 daimi 8 daimi olmayan toplam 41 üyesinin bulunduğu görülmektedir. Topluluğun başkanı Petersburg elçisi Halil Bey, birinci başka yardımcısı Münif Bey (daha sonra Paşa), ikinci başkan vekiliyse Mühendishane hocalarından Said Efendi yani İngiliz Said Paşa'ydı (1830-1895). Daimî

üyeler listesindeki 33 kişinin 16'sının meşhur Tercüme Odası'nda 11'inin farklı yerlerde memur, 3'ünün Mühendishane hocası, 2'sinin kurmay subay, 1'sinin de Mekteb-i Harbiye subayı olduğu görülmektedir.

Ocak 1865'te maddî sıkıntılar nedeniyle çalışmalarına ara veren topluluk, devletin 50 000 kuruşluk desteği ile Şubat 1865'te yeniden çalışmalarına başlamışsa da Haziran 1867'de faaliyetine son verip üyeleri dağılmıştır (İhsanoğlu, 1987:197-220).

Topluluğun en büyük başarısı *Mecmû'a-i Fünûn* adıyla aylık bir dergi çıkarıp yayınlamak olmuştur. İlk sayısı Haziran 1862'de çıkan dergi, 1865-1866 yılları arasındaki bazı aksamaların ardından, Haziran 1867'deki 47. sayısı ile birlikte topluluğun dağılması yüzünden yayınına son vermiştir. Dergi 1883'de Münif Paşa tarafından tekrar çıkarılmak istenmişse de sadece bir sayı yayınlanabilmiştir (İhsanoğlu, 1987: 212-213).

Mehmed Nazif Paşa ve "fenn-i meşcere" ya da "ormancılık fenni"

Burada çevriyazı ve sadeleştirmesini sunduğumuz "Ormancılık Fenni" adlı makale *Mecmû'a-i Fünûn*'un 32. sayısında yayınlanmıştır. Derginin bu sayısı Şa'bân 1281/1864 tarihlidir. Ormancılık hakkındaki bu yazı söz konusu sayıda yer alan altı makaleden beşincisidir. Makale derginin 310 ve 316. sayfaları arasındadır. Yazının başlığı "Ormancılık Fenni" olmakla birlikte yalnızca 312. sayfanın üstünde ve sadece bir kez olmak üzere aynı anlama gelen Arapça terkinin "Fenn-i Meşcere" biçimindeki Osmanlıca ifadesinin kullanılması dikkat çekmektedir. Makalenin sonunda "devamı gelecek" (bakiyesi sonra) ibaresi yer almakla birlikte derginin sonraki sayılarında böyle bir yazı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu makale derginin 47 sayısı içinde ormancılık hakkındaki tek yazıdır. Yazının sonundaki "(Nazîf) ez Hülefâ-yı Ota-i Tercüme-i Bâb-ı 'Âli" ifadesinden makalenin 1821 yılında kurulan Babıali Tercüme Odası görevlilerinden (Nazîf) tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır (*Mecmû'a-i Fünûn*, 1281: 310-316).

Bu ifade, söz konusu makalenin, konunun uzmanı olan biri tarafından kaleme alınmadığı ve yazının bir teliften daha çok

bir tercüme olduğu düşüncesini akla getirse de aslında burada tam aksi bir durum vardır. Zira makalenin yazarı olan (Nazîf) gerçekte daha sonraki yıllarda yani 1893-1908 yılları arasında Orman Genel Müdürlüğü yapacak olan Mehmet Nazif Bey'den başkası değildir (O.G.M., 2009: 106). 1857 yılında Ticarethane'de açılan Orman Mektebi'nden 1861 yılında mezun olan Mehmet Nazif Bey (1837-1913) öğrenciliği sırasında Bâb-ı 'Âlî Tercüme Odası'nda çalışmıştır. Daha sonra mezun olduğu Orman Mektebi'ne matematik hocası olmuştur. Ahmed Vesim Paşa'nın özel kalem müdürlüğünü yapmak Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahatinde yer almak gibi üst düzey görevler yapan Mehmet Nazif Bey'in sonraki çalışma alanı ormanlarla ilgili olmuştur. 1867'de iki yabancı memur ile Selanik ve Tırhala ormanlarının keşfini yapmış, 1871 yılında o zamanlar Maliye Nezareti'ne bağlı olan Orman Genel Müdürlüğü'nde orman başmüfettişliği görevine atanmıştır. Ardından iki yıl boyunca Beluva ormanlarının harita ve planlarının düzenlenmesi işinde çalışan Mehmet Nazmi Bey 1875 yılında Edirne ve Filibe ormanlarının araştırılmasında görevlendirildikten sonra 1878'de Orman ve Maadin Meclisi üyeliğine getirilmiştir. 1886'da atandığı heyet-i fenniye reisliği görevinden 1908'de emekli olmuş 1913 yılında ise vefat etmiştir (İhsanoğlu, 2006: I, 474). Bu bilgiler bize makalenin ormancılık eğitimi almış bir uzman tarafından kaleme alındığını göstermektedir. Ayrıca sonundaki (bakiyesi sonra) ibaresinden makalenin konunun uzmanı tarafından uzun bir yazı olarak tasarlandığı, ancak muhtemelen uzun seyahatler gerektiren yoğun çalışma hayatı yüzünden devam ettiremediği anlaşılmaktadır. Öte yandan Mehmet Nazif Bey'in biyografik bilgileri bize yazının telif mi yoksa tercüme mi ya da ormancılık eğitimi sırasında tuttuğu notların veya edindiği bilgilerin sunumu mu olduğuna hükmedebilecek güçlü bir dayanak sağlayamamaktadır.

Makalenin içeriği üzerine

Makale ormancılık biliminin tanımının ardından bu bilimin üç ana bölümü olduğu bilgisiyle başlıyor. Sonra ormanlardaki ağaçların büyümesi ve ıslahı ile ilgilenen ilk

bölüm kadar diğer bölümler için de önemli olan üç önemli noktaya dikkat edilmesi gerektiği söyleniyor. Bunlar ormanların bulunduğu zeminin konumu, toprağın türü ve ağaçların cinsidir. Daha sonra zeminin konumu bakımından önemli olanın o bölgedeki meteorolojik olaylar ve iklim koşulları olduğu belirtilerek bunların ormanlara etkileri inceleniyor. İncelenen bu meteorolojik olaylar yumuşak iklim, ışık, sis, bulut, yağmur, çiy, kar ve rüzgârdan ibarettir. Son olarak bulunduğu arazinin doğal şeklinin ve konumunun yani ovalarda, derelerde, dağ eteklerinde, dağ tepelerinde bulunmanın ormanlar üzerindeki etkilerine değinen yazı nihayet orman toprakları hakkındaki kısa bir açıklamayla sona ermektedir.

Sonundaki (bakiyesi sonra) ibaresinden makalenin üç bölüme ayırdığı ormancılık biliminin tüm bu bölümlerini açıklamayı hedeflediğini varsayabiliriz. Ancak belirttiğimiz üzere makalenin *Mecmû'a-i Fünûn*'un sonraki sayılarında devam ettirilememesi nedeniyle yazı bu bölümlerden sadece ilkinde ait bazı açıklamalardan ibaret kalmıştır. Makalenin ormanları, içinde bulunduğu bölgenin fiziksel, coğrafi, meteorolojik koşullarına göre açıklamak gibi tamamen bilimsel bir bakış açısını yansıttığı görülmektedir. Bu doğrultuda metinde, ormanlar için en iyi sıcaklık düzeyinin 4 ile 50 derece arasında olması gerektiği, ağaçların büyümek için karbon alıp oksijen verdikleri ve bunu Güneş ışığı sayesinde yapabildikleri gibi birçok bilimsel açıklamaya yer verilmesi dikkat çekmektedir. Bu son bilginin kavram açıkça belirtilmese de bitkiler dünyasındaki çok önemli olaylardan biri olan fotosentezin açıklaması olduğu açıktır. Yine metinde karbon (karbun), karbondioksit (hevâ-yı fahmî) oksijen (müvellidü'l-humûza) karbonik asit (hâmız-ı karbun), kalori (kalurik ya'nî mâdde-i harâret) gibi modern fizik ve kimya terimlerinin kullanılmış olması sadece makalenin bilimsel içeriğini yansıtmaması açısından değil modern bilimsel terminolojinin ülkemize ve dilimize giriş tarihi açısından da önemlidir.

Sonuç

Münif Paşa, 1862 Haziran ayında çıkan ilk sayısında, "işbu gazete" olarak nitelediği

Mecmû'a-i Fünûn dergisinin, “memleketimizde Türkçe matbû'âtın birincisi” olduğunu ileri sürmektedir (*Mecmû'a-i Fünûn*, 1279: 20). Derginin yaklaşık 20 yıl sonra, 1883'te bu kez kendi eseri olarak çıkarabildiği ilk ve tek sayısının “mukaddime”sinde ise bu kez *Mecmû'a-i Fünûn*'un Osmanlı Dönemi'nde Türkiye'de çıkan ilk “sürelî yayın” (resâ'il-i mevkute) olduğunu hatta “sürelî yayın” (resâ'il-i mevkute) teriminin ülkemizde ilk kez *Mecmû'a-i Fünûn* için oluşturulup kullanıldığını söylemektedir (*Mecmû'a-i Fünûn*, 1300: 1).

Bununla birlikte, “düzenli ya da düzensiz aralıklarla yılda birden fazla sayısı basılan, her sayıda farklı kişilerin farklı konularda yazıları olan ve ne zaman sona ereceği bilinmeyen” (Keseroğlu, 2006, s. 305) gazete, dergi vb. gibi yayınlar biçimindeki tanımı dikkate alındığında, *Mecmû'a-i Fünûn*'un, Münif Paşa'nın belirttiği gibi, ilk Türkçe “sürelî yayın” olmadığını belirtmemiz gerekecektir. Çünkü *Mecmû'a-i Fünûn*'un yayın hayatına başladığı 1862 tarihinden çok önce Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe gazeteler ve hatta dergi çıkarılmaya başlanmıştı. İlk Türkçe gazetenin İstanbul'da Tanzimat'ın ilanından sekiz yıl önce 1831'de çıkan *Takvîm-i Vekayi* olduğu, resmî olan bu gazeteyi 1840'ta çıkarılan yarı resmî *Ceride-i Havadis*'in takip ettiğini bilinmektedir. İmparatorlukta tümüyle özel olan ilk Türkçe gazete ise Şinasi ile Agâh Efendi'nin 1860 yılında neşre başladığı *Tercüman-ı Ahval* gazetesidir. Şinasi'nin, 1862'de bu kez kendi başına çıkardığı *Tasvir-i Efkâr*'ın ardından ülkedeki Türkçe gazete ve dergilerin yayını çoğalmaya başlamıştır (Özen, 1941: 11-12).

Osmanlı Dönemi'nde yayınlanan ilk Türkçe dergiye gelince, kaynaklar bu konuda ilk olma ayrıcalığını *Mecmû'a-i Fünûn*'a değil, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane tarafından 1265/1849 yılından itibaren tıp, cerrahlık, doğum ve eczacılık konularından on beş günde bir çıkarılan *Vakâyi-i Tıbbiye*'ye vermektedirler (Duman, 1986: 442). Bununla birlikte *Mecmû'a-i Fünûn*'un kendisinden önceki çıkarılan bu yayınlardan çok farklı bir özelliği vardı. Gazeteler, daha ziyade devletle ilgili günlük resmî nitelikli haberler veya genellikle yabancı gazetelerden

tercüme edilmiş dış haberler vermek için (Budak, 2006: 152-153) çıkarılırken *Vakâyi-i Tıbbiye* tamamen meslekî nitelikte bir yayındı. Oysa *Mecmû'a-i Fünûn*, “sermâye-i sa'âdet-i dâreyn olan 'ulûm ve fünûn-i nâfi'anın memalik-i mahrûsa-i şâhânedede neşr ü ta'mîmine sa'y eylemek niyyet-i hayriyyesiyle” (*Mecmû'a-i Fünûn*, 1279: 18) yani tamamen dönemin en büyük sorunu olarak görülen halkın bilgisizliğini gidererek halkı bilgilendirmek ve bilgi düzeyini yükseltmek amacıyla çıkarılıyordu. Pek çok resmi görevi yanı sıra kendisi de 1861'de *Ruznâme-i Ceride-i Havadis* adlı bir gazete çıkaran (Ülken, 2005: 68) ve üç kez Maarif Nazırlığı yapmak gibi döneminin kültür hayatını çok yakından ve ayrıntılı şekilde bilme imkânı veren görevlerde bulunan Münif Paşa, önceki yayınlardan haberdar olmasına karşın belki de bu nedenle, Osmanlı'da yayınlanan ilk dergi (resâ'il-i mevkûte) olarak *Mecmû'a-i Fünûn*'u göstermiş olmalıdır.

Buradan hareketle, *Vakâyi-i Tıbbiye*'nin tıp alanı ile ilgili meslekî bir dergi ve içerdiği yazıların bu alana ait olması da göz önünde tutulursa, kendisi ister ilk ister ikinci olsun *Mecmû'a-i Fünûn*'da yayınlanan tarih, antropoloji, askerlik, ekonomi, politika, maliye, jeoloji, doğa bilimleri vb. gibi farklı alanlarla ilgili birçok yazının, ülkemizde ilk olma özelliği taşıdığı açıktır. Bu özelliğin burada çevriyazı ve sadeleştirme sunulan “Ormancılık Fenni” adlı yazı içinde geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*'nde Osman ve Artin Efendi adlı Orman Mektebi talebesi iki kişinin 14 Safer 1278'de yani 21 Ağustos 1861 tarihinde Fransızca'dan *Orman Risalesi* adıyla bir eser tercüme ettikleri ve bu nedenle kendilerine nişan verildiği (İhsanoğlu, 2006: I, 174) bilgisi bulunuyorsa da, bunu bir dergide yayınlanan makale olarak değil daha ziyade tercüme edilen müstakil kitap veya kitapçık olarak değerlendirmek daha uygun olacaktır. Bu durumda Mehmet Nazif Bey'in Türkiye'de sürelî yayın olarak çıkarılan ilk popüler bilim dergisi olan *Mecmû'a-i Fünûn*'da yayınlanan “Ormancılık Fenni” adlı yazısının, ülkemizde ormancılık hakkında yayınlanan ilk Osmanlıca makale olduğu söyleyebiliriz.

Kaynaklar

Budak, A. (2004). *Münif Paşa*. İstanbul: Kitabevi.

Duman, H. (1986), *İstanbul Kütüphanelerinde Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928*, İstanbul: İrcica.

İhsanoğlu, E. (1999) "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Medeniyet Tarihi*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, Cilt 1, İstanbul: Feza.

İhsanoğlu, E. (1987). "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniyе'nin Kuruluş ve Faaliyetleri", *Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetleri* içinde, 197-220. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.

İhsanoğlu, E., Şeşen, Ramazan., Bekar, M. Serdar., Gündüz, Gülcan., Bulut, Veysel., (2006), *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi*, (2 Cilt), İstanbul: İrcica

Keseroğlu, H. S. (2006). *Kataloglama Kuralları Anglo-Amerikan Kataloglama Kuralları 2*. İstanbul: Mep Kitap.

Mecmû'a-i Fünûn, (1279), Birinci Sene, Cild-i Evvel, Numro 1, Muharrem 1279, İstanbul.

Mecmû'a-i Fünûn, (1281), Üçüncü Sene, Cild-i Sâlis, Numro 32, Şa'bân 1281, İstanbul.

Mecmû'a-i Fünûn, (1300), Birinci Sene, Cüz 1, Rebiülevvel 1300: İstanbul.

O.G.M. [Orman Genel Müdürlüğü], (2009). *Ormancılıkta 170 Yıl 1839-2009*, Ankara: Esta Ltd.

Özen, M.N., (1941), *Son Asır Türk Edebiyat Tarihi*, İstanbul: Maarif.

Ülken, H. Z., (2005), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul.

Yurtoğlu, B. (2014), *Osmanlı Modern Bilim ve Felsefe Metinleri Mecmû'a-i 'Ulûm Örneği*, Kastamonu: Töre

EK 1: Çeviriyazı

Mecmû'a-i Fünûn, Sene 3 Cild 3, Receb 1281, Numro 32, Sayfa: 310-316

[310] (Ormancılık Fenni)

Ormanların hüsn-i muhâfaza ve ıslâhından bahs iden fenne ormancılık fenni ta'bir olunur. İşbu fenn üç kısma münkasım olub kısmı evvel eşcârın neşv ü nemâlarıyla berâber cinslerinin nesûretle ıslâh kılınmasını ve kısm-ı sâni eşcâr-ı senevî ziyâde hâsılât virmek için nemikdâr ve nevecihle kat' olunması ve kısm-ı sâlis dahî orman ve eşcârı insân ve hayvânâtın mazarrat-ı melhûzasını vikâye itmek için ne makule tedâbir ittihâzı lâzım geleceğini beyân ider. Kısm-ı evvel yekdiğeri hakkında te'sîr-i belîği der-kâr olan üç mâdde üzerine mebnî olub bunların dahî birincisi mevkı'-i zemîn ikincisi envâ-ı turâb üçüncüsü ecnâs-ı eşcârdır.

İşbu fenn ıstılâhmca bir mahallin mevkı'-i zemînini bilmek ol mahallin fusûl-i [311] seneviye ve derece-i hevâsını bilmekten 'ibâretidir. Bir ormanda hevâca dikkat olunacak şey ol mahalde hâdisât-ı cevvi-i hevânın keyfiyet-i te'sîridir. Hâdisât-ı mezkûra dahî arzın mevkı' ve mizacına göre tehallûf ider. Evvelâ hâdisât-ı mezkûranın te'sîrâtını beyân idelim.

(İtidâl-i hevâ) toprak içinde tuhumun filizlenmesi lâ-ekall dört derece harâret vucûdına mütevakıftır. Ve bürûdet miyâh-ı eşcârın cereyanına mâni' olduğu misüllü elli dereceden ziyâde harâret dahî mâ'-i eşcârı cereyândan ta'til ve tevkîf ider. Ve soğukda nebâtâtda bulunan tabî'î su incimâd ve bu cihetle hacmi tezâyüd ideceğinden derûnlarında bulunan tamarları bozub şakk idebileceği gibi ziyâde harâret dahî eşcârın neşv ü nemasına lâzım olan rutûbet-i tabî'îyeyi kurıdub bi'l-ahere nebâtâtı itlâf ve ifnâ ider. Ve ilerude beyân olunacağı vecihle hevânın def'aten sıcakdan soğuğa ve soğukdan sıcağa tahavvüli nebâtât hakkında ziyâde muzırrdır.

(Ziyâ) ağaçlar neşv ü nemâları için hevâ-yı fahmîyi cezb ve müvellidü'l-humûzayı def' etmek üzere her hâlde ziyaya muhtâcdır. Fakat ziyâ pek ziyâde olur ise olvakt dahî ağaçlara muzırr olub hatta bir nev' hastalık bile husûle getirur. Ve bu hâlde bulunan ağaçlar sanâyi'celer işe yaramazlar.

(Duman) ziyâ-yı Şemsin te'sîrine mâni' olub bu vecihle ağaçlara mazarrat îrâs ider.

(Bulut) yazın Güneşin te'sîrine hâil olub hevâ-yı tebrîd ider. Ve kışın dahî bi'l-'aks ecsâmın gündüzden aldığı harâret-i Şemsiyenin [312] in'ikâs ve intişârına mâni'

olub nebâtâtı tondan muhâfaza ider. İşte bu ikinci hâl nebâtât hakkında fâ'ideludur.

(Yağmur) şiddetli olduğu hâlde nebâtât için iktizâ iden suyu hâsıl ettiği cihetle neşv ü nemasına ziyâde medâr olur.

(Şebnem) ba'zı mahallerde yağmur yerini tuttuğu için ziyâde fâ'idelu isede ekseriya nüzûlünden sonra zuhûr iden soğuktan tonub pek çok mazarratı görülür. Şöyleki ağacın üzerinde muncemid olan şebnem üzerine sabah Güneşinin te'sirinde def'aten şebnemin erimesine mebni nebât içerisinde bulunan mevâdda te'sirât-ı muzırrası olduğundan bir fenalık hâsıl olur. Çünkü şebnem üzerinde bulunduğu cisimden bir mikdâr kalurik ya'nî mâdde-i harâret almadıkça şebnemlik hâlimden tahavvül idemez. Hatta insanın muncemid bir 'uzvı birdenbire sıcak suya vaz' olundukda ne dürlü zarar müşâhede olunur ise dahî olhâlde öylece zarar görür. Bâlâda beyân olunduğu vecihle şebnem incimâd hâlinde eşcâra nasıl îrâs-ı zarar ider ise ton dahî öylece muzırrdır.

(Kar) leylen harârâtın hârice intişârına mâni' olduğundan nebât hakkında hüsn-i te'siri vardır. Fakat ziyâde olunduğu hâlde dallar üzerine basarak bunların kırılmasına sebep olur.

(Kırâğı ve Buz) bunların nebâtât hakkında hiçbir fâ'idesi olmayub ikisi dahî muzırrdırlar.

(Rüzgâr) mülâyim rüzgârlar tebahhurı teshil eylediğinden eşcârın neşv ü nemâsını mûcib ve riyâh-ı şedîde ise bi'l-'aks izmimlâlını [izmihlâl] müstevcib olur. Rüzgâr ne kadar rutûbetlu bulunur ise olkadar mazarratı ziyâde [313] olur. Cevv-i hevâda vukû'bulan hâdisâtın nebâtâta olan te'sirâtı beyân olunduktan sonra arzın derece-i irtifâ'ıyla şekl ve hey'et-i tabî'asının hâdisât-ı mezkûrâya te'siri dahî ber vech-i âfî gösterilir.

(Ovalar) tağların vaz' ve hey'etine nisbetle hâdisât-ı cevviye ve vukû'ât-ı âfâkiyenin te'sirât-ı muhtelifesi vardır. Ya'nî tağların zirve ve etek ve derelerinde başka başka hâlât müşâhade olunur.

(Dereler) zirvelerde hevânın bagteten tebeddül itmesindennâşî kesret-i rutûbet ve incimâd ve duman eksik olmaz. Fakat böyle mahaller ormanlarda rutûbetden başka harâret dahî olur. Şiddetli rüzgârlardan

mahfuz bulunduğundan eşcâr fevka'l-'âde çabuk büyür isede cinsi pek a'lâ olmaz.

(Tağ Etekleri) bu misüllü mevâkı' tağların cihât-ı erba'a-i ufkiyesinden kangısında vâkı' ise hevânın ana göre te'sirâtı vardır. Meselâ şarka karşı bulunan mahallerde ne çok rutûbet ve nede çok yübûset olur. Ve bu cihetle evvel-i baharda Şemsin tulû'ında şu'â'âtı kuvvetsiz ve bin'a'en'aleyh fidanların üzerinde muncemid olan şebnemin hevâyâ su'ûdı tedricî olacağından incimâdından kat'an havf olunmaz. Ve bi'l-'aks son baharda henüz taze süren filizler için tondan ihtirâz olunur. Ve böyle şarka karşı bulunan ormanların mahsûlâtı dâ'imâ eyu olur. Ve hernekadar derelerde ağaçlar çapık ve bu mevkı'de gıc neşv ü nemâ bulurlar isede bunun mahsûlâtı daha a'lâ olur. Ve cenuba karşı bulunan tağ etekleri gayet sıcak oadığından zemînin rutubetini kurıdub nebâtın gereği gibi neşv ü nemasına mâni' olur. Ve bu mevkı'de ilk baharda hâsıl olan eşcâr goncaları sâ'ir mahallere nisbetle daha evvel hâsıl olub [314] taze bulunacaklardan mevsim-i mezkûrda vukû'bulan tondan ziyadesiyle korkulur. Ve birde cenûb tarafında vâkı' eşcâra Şemsin şiddet-i te'siri olduğundan olhâlde nebâtın üzerinde bulunan muncemid şebnem bagteten tağılub hayli mazarrat vukû'a getirur. Bununla berâber şedîd rüzgârlar hübûb itmek hasebiyle her hâlde mevkı'-i mezkûr orman ağaçlarının büyümesine pek sâlih olamaz isede eğer ağaçlar rüzgâra eyuce mükâvemet iderler ise hâsılâtı gayet a'lâ olur. Ve bu tağın garba nâzır olan etekleri dâ'imâ şiddet-i harâret-i Şemse müteveccih bulunacağından her hâlde mevkı'-i mezkûrda harâret ziyâde olmak ve bu vecihle zemîn rutûbetden hâlî bulunmak hasebiyle mevkı'-i mezkûrun nebât hakkında mazarratı der-kârdır. Böyle yerde her ne kadar tondan korkulmaz isede rüzgârın çok zararı görülür. Ve eşcâr gayet yavaş büyüdükden başka biçimsiz olur. Fakat gayet sert olduklarından ba'zı san'atlarda isti'mâli makbûldür. Ve tağın şimâle müteveccih olan eteğinde dâ'imâ bir serinlik olub toprağın dahî dâ'imâ nemli bulunmasıyla derelerde olduğu gibi mevkı'-i mezkûrda ağaçlar çabuk büyürler ise de gerek harâretin ve gerek ziyânın killetinden nâşî cinsleri pek a'lâ olmaz. Ve mevkı'-i mezkûrda hübûb iden soğuk

rüzgârlar hasebiyle tondan ve başka mazarratdan korkulur.

(Tağ Tepeleri) gündüzden alacakları harâret-i şemsiyeyi gecelerde çapuk gâ'ib ideceklerine mebnî tağların zirveleri ziyâde soğuk olduğundan ekseriya tondan hâlî olmaz. Ve bunların irtifâ'larına göre kar ve kırâğı ve tondan mazarrât-ı külliye husûle gelub ve 'ale'l-'umûm tağ tepelerinde bulunan ağaçlar derelerde husûle gilan eşcârdan hem yavaş biyur [315] ve hemde anlardan kısa olur.

(Orman Toprakları) orman toprakları iki kısım olup birisi turâb-ı münbit ve diğeri ma'denîdir. Turâb-ı münbit sath-ı arzda vâki'dir ki nakli mümkün ve natası kâbil ve ağaçların kök salabileceği mertebe yumuşak olur. Turâb-ı ma'denî ise turâb-ı münbitin altında olup ekser ağaçların kök salamiyacıkları mertebe katı kayalardan 'ibâretidir. Zâten turâb-ı münbit dahî kayaların inhilâlinden hâsıl olduğu misüllü seyl ve vesâ'it-i sâ'ire ile başka mahallerden sürilub gelir. İşte toprağın husûlüne başlıca sebep sulardır. Şöyleki evvelâ kayaların çatlamış mahallerinden su içeri sızub orada muncemid olduğu hâlde hacmi biyuduğundan ahcâr-ı mezkûranın eczâsını tefrik ider. Bundan başka hâmız-ı karbun ile mahlût olan su kireç taşlarını arıdub hall ider. Âtîde tafsil olunacağı vecihle mezkûr turâb-ı münbit çürüyan nebâtât yapraklarından dahî hâsıl olduğu misüllü ba'zen eşcârın kökleri kayaların aralarına girub bunları su gibi çatladarak toprağa tahvil eyledikleri dahî vâki'dir. Nebâtât toprakda istikrâr ve nemâ bulduğundan bunun nebâtâtca te'sîrât-ı külliyesi vardır. Ağaçların kâ'imen turmasıçun nüfûz ve intişâr idebilecek rütbe zemînin katı ve derin olması lâzımedendir. Kayalar dahî bu bâbda pek çok işe yararlar. Zîrâ kireç taşından 'ibâret olan kayaların ekseriya yarıkları vardır. Eşcârın kökleri bu yarıklara girub kesb-i takarrür ve metânet iderler. Böyle kayalar bulunduğu hâlde toprak az olsa bile hiçbir güne zarar virmez. Toprak eşcârın neşv ü nemasına yardım itmek için emlâh ve havâmızı terk ya'nî ağaçlarda [316] olan eczâ-yı turâbiyeyi hâvî olması iktizâ ider. 'Umûmen orman topraklarında eczâ-yı mezkûra pek çok olup şöyleki bir ağaç biyudukde eczâ-yı mezkûradan ne mikdâr şey almış ise toprak andan ziyâdesini yeniden tedârik ve hâsıl ider. Bundan başka eşcârın

toprakdan aldığı emlâh ve hâmızât yapraklarda tecemmü' idub vak-i hazânda yapraklar döküldükde yine toprağa karışur. Ve bu vecihle eczâ-yı mezkûra hey'et-i asliyesini zâyi' itmeksizin aslına rücû' iderek devr itmiş olur.

Toprağın nümüvv-i eşcâra i'âne-i külliyesi olduğuçun evvel emirde bir toprağın hikmetçe hall ve hâssiyet-i tabî'asına dikkat olunur. Ya'nî cezb ideceği suyun mikdârına ve hevânın derece-i te'sîrâtına göre ol toprağın eyuluğı veyâhûd fenâlığı ve eşcâr hakkında keyfiyet-i te'sîri anlaşılır. Hülâsa-i kelâm ilerude toprak hakkında hüsn-i te'sîr ve hâssiyetinden bahs olunacak umus [humus?] ya'nî yaprak gübresi müstesnâ tutulur ise bir arzın yalnız hikmet-i tabî'iyeye olan hâssiyetine dikkat olunması icâb ider.

(Bakiyesi sonra). (Nazîf) Ez Hülefâ-yı Ota-i Tercüme-i Bâb-ı 'Âlî.

EK 2: Sadeleştirme

[310] Ormanlık Bilimi

Ormanların korunması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesini konu edinen bilime ormancılık bilimi denir. Bu bilim üç bölüme ayrılır. Birinci bölüm ağaçların nasıl dikilip yetiştirileceğini ve cinslerinin nasıl iyileştirileceğini, ikinci bölüm yıllık ürün veren ağaçların daha fazla verimli olması için ne ölçüde ve ne şekilde budanmaları gerektiğini, üçüncü bölüm ise ormanların ve ağaçların hayvanlar ve insanlardan gelebilecek muhtemel zararlardan korumak için ne tür önlemler alınması gerektiğini inceler. Birinci bölüm diğer bölümler için de vazgeçilmez önemde olan üç maddeye dayanır: bunlar zeminin konumu, toprağın türü ve ağaçların cinsidir.

Bu bilimin terminolojisinde bir bölgenin zemin konumunu bilmek o bölgede mevsimlerin [311] ve iklimin durumunu bilmekten ibarettir. Bir ormanda iklim bakımından dikkat olunacak şey o bölgedeki meteorolojik olayların etki şeklidir. Söz konusu meteorolojik olaylar da yerin durumuna göre değişiklik gösterir. Önce meteorolojik olayların ormanlara etkilerini açıklayalım.

Yumuşak İklim: Toprak içinde tohumun filizlenmesi için havanın en az dört derece sıcak olması gerekir. Soğuk ağaçların sularının hareketine engel olduğu gibi elli

dereceden fazla sıcaklık da ağaçlardaki suyun hareketini engelleyip durdurur. Soğukta bitkilerde bulunan doğal su donar ve hacmi genişler; bu durum bitkinin derinlerinde bulunan damarları bozup yarabilir. Aynı şekilde aşırı sıcak da ağaçların büyüüp gelişmesi için gerekli olan doğal nemi kurutarak bitkileri telef eder. Daha sonra açıklayacağımız üzere havadaki ani ısı değişimleri bitkiler için çok zararlıdır.

Işık: Ağaçların büyüüp gelişebilmek için havadaki karbonu alıp havaya oksijen vermeleri gerekir. Bu alış-veriş de Güneş ışığına bağlıdır. Ancak Güneş ışığı fazla olursa bu durumun ağaçlara zararı dokunur; hatta onlarda bir tür hastalığa bile neden olur. Bu duruma maruz kalmış ağaçlar sanayice kullanışsızdır.

Sis: Güneş ışığının etkisini engellediğinden ağaçlara zararlıdır.

Bulut: Yazın Güneş'in etkisine engel olup havayı soğutur. Kışın da aksine cisimlerin gün boyu aldığı Güneş ışığının [312] yansıma ve yayılmasına engel olup bitkileri donmaktan korur. İşte bu ikincisi bitkiler için yararlı durumdur.

Yağmur: Zaman zaman şiddetli yağsa da ihtiyaç duydukları suyu sağladığından bitkilerin büyümesi bakımından birincil önemdedir.

Çiy: Bazı bölgelerde yağmur yerini tuttuğundan çok yararlı ise de çoğunlukla oluşmasının ardından ortaya çıkan soğuk yüzünden donduğundan pek çok zararı da vardır. Şöyle ki sabah Güneş'inin üzerine düşmesiyle ağacın üzerinde donan çiy aniden erimesinin bitkinin içinde bulunan maddelere etkileri zararlı olur. Çünkü çiy üzerinde bulunduğu bitkiden bir miktar kalori almadan erimez. Tıpkı insanın donmuş bir organının birdenbire sıcak suya sokulmasında gözlenen zarar gibi üzerindeki çiy eriyen bitkide de böyle bir zarar oluşur. Yukarıda açıklandığı üzere çiy buz halinde ağaçlara nasıl zarar verirse don da aynı şekilde zararlıdır.

Kar: Gece sıcaklığı dışarı yayılmasına engel olduğundan bitkilere olumlu etkisi vardır. Ancak fazla kar dalların kırılmasına neden olur.

Kırağı ve Buz: Bunların bitkilere hiçbir yararı olmayıp aksine ikisi de zararlıdır.

Rüzgar: Yumuşak esen rüzgarlar buharlaşmayı kolaylaştırdığından ağaçların büyümesine yardımcı olurken sert esenleri kurumalarına yol açar. Rüzgârlar ne kadar nemli ise zararları o kadar [313] fazladır.

Meteorolojik olayların bitkilere etkisinin açıklanmasının ardından şimdi de bulunduğu yerin yüksekliğinin, doğal şeklinin ormanlara etkilerinden söz edelim.

Ovalar: Dağların konum ve şekline bağlı olarak meteorolojik olayların farklı farklı etkileri ortaya çıkar. Yani dağların zirvelerinde, eteklerinde ve derelerinde başka başka durumlar gözlenir.

Dereler: Dağların zirvelerinde hava değişimlerinin birdenbire olup bitmesi nedeniyle yoğun nem, don ve sis eksik olmaz. Ancak böyle yerlerdeki ormanlarda nemden başka sıcaklık da olur. Şiddetli rüzgârlardan korunaklı olmalarından ötürü çok çabuk büyürse de bunların cinsi pek iyi olmaz.

Dağ Etekleri: Bu tür mevkilerde hava koşullarının etkisi ormanın dağların hangi yamacında bulunduğuna bağlıdır. Örneğin doğuya bakan mevkide ne çok nem ne de çok kuruluk olur. Bu bakımdan ilkbaharda şafak vakti Güneş ışınları kuvvetsiz dolayısıyla üzerinde donmuş olan çiyin kalkması yavaş yavaş olacağından fidanların donmasından kesinlikle korkulmaz. Öte yandan bu mahallerde sonbaharda henüz taze sürgün filizler için dondan korkulur. Böylece doğuya karşı bulunan ormanların ürünleri daima iyi olur. Daha çabuk büyüyen diğer derelerinkine göre geç büyüse de bu bölge derelerindeki ağaçların ürünleri daha kaliteli olur. Güneye karşı bulunan dağ etekleri çok sıcak olduğundan toprağın nemini kurutup bitkilerin gerektiği gibi büyümesini engeller. İlkbahardaki ağaç goncaları bu bölgelerde diğer yerlere nazaran daha erken çıktığından [314] bunların söz konusu mevsimde oluşacak dondan etkilenmelerinden çok korkulur. Ek olarak Güneş'in güney yönünde yetişen ağaçlara etkisi çok şiddetli olduğundan bunların üzerinde bulunan çiyi aniden eritir ve bu durum ağaçlara çok zarar verir. Yine rüzgârların çok şiddetli esmesi bu bölgelerdeki orman ağaçlarının büyümesine elverişli değildir. Ancak söz konusu rüzgârlara dayanıklı ağaçların ürünleri çok nitelikli olur. Daima şiddetli Güneş ışığına

maruz kalmasından ötürü batıya bakan dağların eteklerinde zemin nemden yoksundur. Bu durumun söz konusu yerlerdeki bitkilere zararlı olduğu açıktır. Bu tür yerlerde her ne kadar dondan korkulmazsa da rüzgârların çok zararlı oldukları gözlenir. Buralarda ağaçlar çok yavaş büyür ve biçimsiz olurlar. Ancak çok sert olduklarından bazı işlerde kullanımı tercih nedenidir. Dağların doğuya bakan etekleri her zaman serin toprak da daima nemlidir. Bu nedenle derelerde olduğu gibi buralarda da ağaçlar çabuk büyürler. Ancak gerek sıcaklığın gerekse ışığın yetersizliğinden ötürü cinsleri pek iyi değildir. Yine soğuk esen rüzgarlar nedeniyle buralarda dondan ve başka zararlardan korkulur.

Dağ Tepeleri: Gündüz aldıkları Güneş ısısı geceleri çabuk kaybolduğundan dağların zirveleri çok soğuk olur ve buralarda don eksik olmaz. Yüksekliğe göre kar, kırağı ve dondan kaynaklanan her tür zarar görülür. Genellikle dağ tepelerinde bulunan ağaçlar derelerde yetişenlerden daha yavaş büyür [315] ve onlardan kısa olurlar.

Orman Toprakları: Verimli toprak ve madenî toprak olmak üzere iki kısımır. Verimli toprak, yüzeyde bulunur. Taşınabilir, nadas yapılabilir ve ağaçların kök salacağı kadar yumuşaktır. Madeni toprak ise verimli toprağın altındaki kısımır. Çoğunlukla ağaçların kök salamayacakları kadar katı kayalardan oluşur. Zaten verimli topraklar da kayaların parçalanmasından oluştuğundan sel ve diğer yollarla başka yerlerden sürüklenip gelirler. Bu nedenle toprağın başlıca oluşma nedeni sulardır. Şöyle ki önce kayaların çatlamış kısımlarından içeri sızan suların donması onların hacmini genişletir. Bu durum kayaların parçalanmasına yol açar. Ayrıca karbonik asitle karışan su kireç taşlarını arındırıp parçalar. İleride

açıklanacağı üzere çürüten bitki yaprakları da sözü edilen verimli toprakların oluşumuna neden olduğu gibi ayrıca ağaçların köklerinin de kayaların aralarına girerek bunları su gibi çatlatarak toprağa dönüştürdüğü gözlenir. Kararlı bir büyüme ortamı olduğu için toprağın bitkilere üzerinde etkileri çoktur. Ağaçların dik durması için toprağın nüfuz edip yayılabilecekleri kadar katı ve derin olması gerekir. Kayalar da bu açıdan önemlidir. Zira kireç taşından oluşan kayaların yarıkları çoktur. Ağaçların kökleri bu yarıklara girip yerleşerek güçlenirler. Böyle kayalar bulunması toprağın az olmasının zararlarını engeller. Toprağın ağaçların büyüüp gelişmesini kolaylaştırması için tuz ve asit öğelerinden arınmış olması yani ağaçlarda [316] bulunan topraksı öğeleri içermesi gerekir. Bu öğeler orman topraklarında genellikle çok fazla oranda bulunur. Şöyle ki bir ağaç büyüdüğünde bu öğelerden ne ölçüde almışsa toprak ondan fazlasını yeniden temin eder. Ayrıca ağaçların topraktan aldığı tuzlar ve asitler yapraklarda birikip hazan mevsiminde dökülen yapraklarla tekrar toprağa karışır. Bu şekilde söz konusu öğeler özelliğini kaybetmeksizin kaynağına geri dönmüş olur.

Toprağın ağaçların büyümesi bakımında etkisi çok büyük olduğundan ilk önce bir toprağın ne tür öğeler içerdiğine ve doğal özelliklerine bakılır. Yani çekeceği suyun miktarına ve havanın etki derecesine göre o toprağın iyiliği veya kötülüğü ve ağaçlara ne nasıl etkisi olacağı anlaşılır. Özetle ileride toprak hakkında olumlu etkisinden söz edilecek olan humus yani toprak gübresi bir yana bırakılırsa bir toprağın fiziksel özelliğine dikkat edilmesi gerekir.

(Devamı var). Bâb-ı ‘Âlî Tercüme Odası Halifelerinden Nazîf.